

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

HISTORY OF THE INSTITUTE'S DEVELOPMENT OF THE COMPULSORY ENFORCEMENT OF DECISIONS IN CIVIL CASES

Солоха О.В.

*аспірант кафедри державно-правових та галузево-правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України,
суддя Комсомольського міського суду Полтавської області*

У статті досліджено генезу інституту примусового виконання рішень у цивільних справах. Розглянуто періодизацію вказаного інституту на основі досягнень вітчизняного процесуального права. Проаналізовано нормативно-правову базу інституту примусового виконання рішень радянського та періоду незалежної України. Звертається увага на доцільність введення інституту судових виконавців.

Ключові слова: примусове виконання, рішення суду, цивільне судочинство, виконавче провадження, виконання рішень суду.

В статье исследован генезис института принудительного исполнения постановлений по гражданским делам. Рассмотрена периодизация указанного института на основе достижений отечественного процессуального права. Проанализирована нормативно-правовая база института принудительного исполнения решений советского и периода независимой Украины. Обращается внимание на целесообразность введения института судебных исполнителей.

Ключевые слова: принудительное исполнение, постановление суда, гражданское судопроизводство, исполнительное производство, выполнение решений суда.

The article examines the genesis of the institute's development of the compulsory enforcement of decisions in civil cases. The author considered the periodization of the specified institution on the basis of the achievements of the domestic procedural law. The author analyzed the regulatory framework of the institution of the enforcement of decisions of the Soviet and independent Ukraine period. Attention is drawn to the feasibility of introducing the institution of bailiffs.

Key words: compulsory execution, court decisions, civil proceedings, enforcement proceedings, execution of court decisions.

Постановка проблеми. Примусове виконання рішень у контексті комплексної реформи судової гілки влади та інших державних інститутів має важливе значення як у процесі розгляду цивільної справи судом, так і значенні завершальної стадії судового процесу. Зростаюча кількість нормативно-правових актів, що охоплюють всі сфери суспільного життя, низький рівень ефективності функціонування інститутів, що здійснюють виконання рішень судів, стан дотримання законності та малий рівень захищеності суб'єктів цивільних правовідносин спричинюють велику кількість виконавчих проваджень щодо примусового виконання рішень. Удосконалення функціонування інституту примусового виконання рішень у цивільних справах неможливе без ґрунтовних теоретичних досліджень, у тому числі щодо генези вказаного інституту.

Питанням дослідження розвитку інституту примусового виконання рішень у цивільних справах тією чи іншою мірою займалися такі науковці (залежно від періоду): радянський період – Р. Валеева, В. Воложанін, О. Гойхбарг, П. Заковоротко, М. Земченко, К. Комісаров, Ю. Осіпов, В. Пастухов, Г. Риндзюньський; період незалежної України – О. Бадалова, Б. Гук, Л. Крупнова, М. Марченко, О. Науменко, В. Прутуляк, А. П'ятницький, Л. Сайко, І. Француз, С. Фурса, О. Чумак.

Метою статті є дослідження генези інституту примусового виконання рішень суду в цивільних справах шляхом аналізу нормативно-правової бази, виявлення відмінностей функціонування досліджуваного інституту у різні періоди розвитку, вироблення рекомендацій щодо удосконалення примусового виконання рішень суду в цивільних справах з огляду на ретроспективний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інституту примусового виконання рішень у цивільних справах пов'язується з необхідністю, що виникла у держави, за допомогою правових норм та інструментів примусу здійснювати виконання рішень (як завершальну стадію судового провадження). Перші згадки про виконання рішень суду пов'язуються із ранніми правовими актами давніх держав на території України. Відповідні дослідження пе-

ріодизації становлення вказаного інституту були зроблені також вітчизняними науковцями.

Зокрема, А. П'ятницький виокремив такі етапи розвитку інституту примусового виконання рішень: 1) період існування Київської Русі (IX – XII ст.) характеризується першими спробами врегулювання питання примусового виконання рішень; 2) XV – початок XVII ст. пов'язується з Литовськими статутами та Магдебурзьким правом, що характеризувались особливою жорстокістю; 3) 1864–1917 рр. – етап, коли діяли судові пристави як державні виконавці; 4) 1917–1991 рр. – зроблено значний крок уперед у забезпеченні громадянам процесуальних гарантій виконавчого провадження; 5) 1991–2015 рр. – приймається низка законів, норми яких покликані були врегулювати правовідносини у вказаній сфері; 6) окремий шостий етап розпочався із прийняттям нормативно-правових актів, що започаткували інститут приватних виконавців в Україні та визначили засади його функціонування [1, с. 38–39].

Своєю чергою, П. Макушев пропонує визначити такі періоди розвитку правового регулювання відносин щодо виконання рішень: 1) X – XIII ст. – у цей період регулювання здійснюється на підставі окремих розрізних договорів владних суб'єктів; 2) XIV – XVII ст. – поява перших іноземних зводів норм, тобто кодексів, що були прийняті для використання централізованою владою; 3) XVIII ст. – поява перших проектів кодексів та кодексів, що визначали порядок проведення примусового виконання рішень. Також автор досліджує радянський період розвитку інституту виконання рішень та період незалежної України [2, с. 19, 35–45].

Вчений у галузі цивільного процесуального права В. Прутуляк у процесі здійснення ретроспективного аналізу правового регулювання інституту примусового виконання рішень у цивільних справах дослідив періоди Стародавнього Риму, Київської Русі, періоди впливу законодавства Польщі, Литви та Німеччини, Російської імперії. Також окремо виділено судову реформу 1864 р. щодо заснування інституту судових приставів та вказано на радянський період, протягом якого було прийнято ряд нормативно-правових актів. Дослідником визначено

останнім етапом період, що пов'язаний із другою половиною 90-х рр., яким і встановлено нову структуру органів, що здійснюють примусове виконання рішень [3, с. 22–32].

На основі вищевикладеного нами вказано, що більшість вчених сходиться у висновках щодо виокремлення таких періодів, як 1917–1991 рр. та з 1991 р. до сьогоднішнього. Беззаперечно, давні правові пам'ятки мають важливе значення у процесі формування інституту примусового виконання ухвал суду, оскільки саме вони заклали основи правового регулювання, проте у контексті нашого дослідження більш детально звернемося до радянського періоду та періоду незалежної України.

Першим законодавчим актом про суд Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) була Постанова Народного Секретаріату від 4 січня 1918 р. «Про запровадження народного суду», яка прямо вказувала на ліквідацію посад судових приставів. Інститут судових виконавців у часи радянської влади вперше створювався Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали Української РСР, що затверджувалось Декретом РНК УРСР «Про суд» від 14 лютого 1919 р. задля сприяння народним судам у діяльності з виконання судових рішень [4, с. 12].

У 1920 р. затверджено Тимчасову інструкцію для судових виконавців, що значно обмежила перелік заходів примусового стягнення на майно боржника. Зокрема, дозволялося вчиняти такі заходи стягнення: звернення на рухоме майно та гроші боржника; звернення стягнення на винагороду, одержану боржником за місцем служби чи роботи; вилучення або передача певної речі; провадження виконавчих дій коштом боржника, які він не виконав у строк, встановлений судом; залучення стягувача для виявлення майна боржника [5, с. 222].

У радянський період цивільні процесуальні кодекси УРСР 1924 і 1929 рр. містили окремі частини під назвою «виконання судових рішень і ухвал» [6]. Вважалося, що без виконання судових рішень у цивільному процесі не будуть виконані основні завдання судочинства, а отже, судовий захист стане неефективним [7, с. 76]. Саме вказаним нормативним актом було розмежовано виконання рішення суду – як кінцевого рішення, що вирішує спір по суті, та ухвал – проміжних рішень та кінцевих (крім тих, що вирішують спір по суті) судів у цивільних справах.

Прийняття Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 р. визначило судових виконавців виключним органом, що здійснює примусове виконання судових рішень і ухвал. Разом із тим було зроблено висновок, що судові виконавці перебувають при народних і обласних судах, а також Верховних Судах автономних і союзних республік, та встановлено, що вони призначаються наркомом юстиції союзної республіки, а в автономних – наркомом юстиції автономної республіки [8]. Нормативною базою організації діяльності виконавчого провадження була Інструкція про порядок виконання судових рішень, затверджена Народним комісаріатом юстиції СРСР 28 вересня 1939 р., що докладно врегулювала порядок застосування різних заходів примусового виконання рішення, звітність судових виконавців, оскарження їх дій до суду, при якому здійснювалося примусове виконання [9, с. 456].

Виконавче провадження було безплатним для стягувача, оскільки виконавче провадження вважалося частиною, стадією цивільного судочинства, за здійснення якого в дохід держави вже надійшло державне мито. Судовий виконавець не мав права стягувати з позивача будь-які збори за виконання рішення. Всі кошти він отримував від суду, а потім суддя виносив ухвалу про затвердження розрахунку виконавця за видатками та стягнення цих витрат із боржника [3, с. 28].

Прикріплення органів примусового виконання судових рішень до судової системи було детально прописано

у низці законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів: Положенні «Про Наркомат юстиції УРСР» від 27 грудня 1939 р., яке передбачало створення у складі Наркомату юстиції відділу судових виконавців, Наказі Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1955 р. «Про порядок призначення судових виконавців», яким встановлено, що судові виконавці знаходяться тільки при судових органах, а також Законі УРСР «Про судоустрій УРСР» від 30 червня 1960 р., яким остаточно закріплено, що судові виконавці знаходяться при народних судах і призначаються на посаду головою обласного суду за клопотанням народних суддів або головою районного народного суду [10; 11, с. 195; 12].

На цьому етапі спостерігається прийняття підзаконних актів, які встановили порядок виконання рішення суду в цивільних справах. Проте порівняно із сучасним інститутом виконавців як окремими органом виконавчої влади тогочасні виконавці належали до судової гілки влади.

У подальшому Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 р. [13] встановив, що виконавче провадження втілене в особі єдиного державного органу – судового виконавця, надавши право участі громадськості в стадії судового виконання, розширив об'єкт стягнення, урегулював питання про порядок виконання судових рішень, за якими відповідач зобов'язаний виконати певні дії на користь стягувача, встановив подвійний порядок оскарження дій судового виконавця. Потім затверджено Інструкцію «Про порядок виконання судових рішень», а 24 квітня 1973 р. була затверджена нова Інструкція «Про порядок виконання судових рішень»; 15 листопада 1985 р. Наказом міністра юстиції СРСР № 22 затверджена Інструкція про виконавче провадження, що стала останнім нормативно-правовим актом, прийнятим у радянські часи щодо виконавчого провадження [4, с. 14].

Така схема примусового виконання рішень у радянський період повністю задовольняла вимоги часу, оскільки статус остаточності та авторитету судового рішення на той момент практично виключали можливість невиконання рішення суду в добровільному порядку. З набуттям Україною незалежності та зміною соціального та економічного курсу виникла нагальна потреба у реформуванні судової системи, яка за прийнятою в 1991 р. Концепцією мала набути статусу самостійної гілки державної влади. З прийняттям Конституції України судова система юридично набувала статусу окремої і самостійної гілки державної влади [14].

У процесі прийняття нової на той час нормативної бази, що регулювала б питання примусового виконання рішень суду, у тому числі ухвал, в 1998 р. було прийнято Закон України «Про виконавче провадження», що визначив основи організації та діяльності державної виконавчої служби [15]. А 15 грудня 1999 р. Міністерством юстиції затверджено Інструкцію про проведення виконавчих дій, згідно з пп. 1.1 якої підлягали виконанню постанови, ухвали судів в цивільних справах, а згідно з пп. 1.3 виконавчими документами, у тому числі, є виконавчі листи, що видаються на підставі рішень, постанов, ухвал судів загальної юрисдикції, ухвал судів про затвердження мирових угод. Так, наприклад, пп. 4.13.3 врегульовано питання виконання ухвали про розшук боржника, пп. 5.6 – ухвал про арешт майна боржника [16].

Вдосконалення функціонування інституту примусового виконання рішення суду було продовжено шляхом прийняття у 2004 р. Цивільного процесуального кодексу, Розділ VI якого присвячено процесуальним питанням, пов'язаним із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб). Визначено питання звернення рішення до виконання, видачу виконавчого листа, поновлення строку для виконання, мирової угоди у процесі виконання тощо; у ст. 389 окремо встановлено, що про виконання ухвали відповідний орган державної виконавчої служби повідомляє суд і заявника

не пізніше ніж у місячний строк із дня одержання ухвали суду [17].

Ці нормативно-правові акти стали базовими у сфері примусового виконання рішень суду, детально регламентували виконавче провадження, закріпили широкий спектр повноважень суду під час здійснення примусового виконання судових рішень, зокрема, щодо розгляду скарг на дії державних виконавців, розгляду подання про розшук боржника або дитини тощо [3].

Проте у зв'язку із прийнятою Радою суддів України «Стратегією розвитку судової влади України на 2015–2020 роки» [18] та Указом Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» [19] виникла потреба законодавчих змін, у тому числі щодо розгляду судами цивільних справ і нормативної бази в частині виконання рішень судів.

У процесі судової реформи та пов'язаних інститутів було прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють порядок примусового виконання рішення суду в цивільних справах органами державної виконавчої служби та приватними виконавцями як новим впровадженим інститутом: зокрема, це Закон України «Про виконавче провадження» [20], Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» [21], Інструкція з організації примусового виконання рішень [22], Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження [23].

Введення інституту приватних виконавців є важливим кроком вперед, що має на меті розвантажити органи державної виконавчої служби та, як наслідок, прискорити відновлення порушених прав приватних осіб шляхом якнайшвидшого виконання рішення суду. Разом із тим порівняно новий інститут приватного виконавця потребує удосконалення стосовно його функціонування.

У подальшому, 03.10.2017 р. було прийнято нову редакцію Цивільного процесуального кодексу України, яка у ч. 1 ст. 18 закріпила положення щодо обов'язковості виконання рішень суду, що набрали законної сили, на всій

території України. Розділом VI закріплено такі положення щодо вдосконалення правового регулювання інституту виконання судових рішень: зупинення виконання судового рішення (ст. 436); більш детально врегульовано питання повороту виконання рішення суду (ст.ст. 444–445); розширено перелік справ, де передбачено негайне виконання рішення суду (ст. 430); встановлено, що ухвала суду є виконавчим документом; змінено строки, що пов'язані з питаннями виконання рішень суду задля якнайшвидшого відновлення порушених прав; введено електронну форму виконавчого листа з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ст. 431) [24]. Нами позитивно сприймається запровадження електронного документообігу, проте це породжує багато запитань щодо реальної можливості переведення в електронну (цифрову) форму архівних (розглянутих) справ, як у судах, так і органах виконавчої служби.

Висновки. На основі дослідженого матеріалу можна зробити висновок, що інститут примусового виконання ухвал був повністю сформований ще у радянський період (з початку ХХ ст.), проте чинним на той час політичним і державним режимом встановлювався жорсткий контроль над всіма сферами суспільного життя, що унеможливило запровадження демократичних законодавчих змін та активного розвитку науки цивільного процесуального права.

Разом із тим після 1991 р. законодавцем впроваджено низку нових процесуальних нововведень, у тому числі щодо примусового виконання рішень суду в цивільних справах, що покликані підвищити рівень та якість виконання рішень судів. Проте слід розглянути питання щодо віднесення виконавців (судових виконавців) до судової гілки влади, що узгоджується із чинною нормативною базою та досягненнями науки процесуального права, за якими виконавче провадження – це стадія судового провадження. Тим паче, що вказаний досвід впроваджений та активно функціонує у Франції, Бельгії, Естонії, Чехії, Німеччині та інших державах романо-германської правової сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. П'ятницький А.В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації заходів примусового виконання судових рішень в Україні : дис.... канд. юрид. наук. 2018. 225 с. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/67461/1/diss_Piatnytskyi.pdf.
2. Макушев П.В. Державна виконавча служба в Україні: адміністративно-правове дослідження : дис. ... док. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 535 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/img/dostup_doc.pdf.
3. Питуляк В.М. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 205 с.
4. Фурса С.Я., Щербак С.В. Виконавче провадження в Україні. Навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 480 с.
5. Крупнова Л.В. Розвиток інституту примусового виконання рішень: від радянського етапу до незалежної України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6, т. 1. С. 221–224. URL: <http://dspace.regi.rovno.ua:8080/jspui/handle/123456789/2307>.
6. Цивільний процесуальний кодекс: Закон Української радянської соціалістичної республіки від 11.09.1929 р. // *33 УРСР*. 1929 р. № 25. Ст. 200.
7. Гетманцев О.В. Звернення судових рішень до виконання в системі цивільного судочинства. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту : Збірник наукових праць*. Вип. 660: Правознавство. Чернівці, 2013, С. 77–80.
8. Ігонін Р.В. Проблема співвідношення і взаємодії органів примусового виконання судових рішень і судів загальної юрисдикції (структурно-функціональний вимір). *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2010. № 2. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2010_2%285%29_6.
9. Богуславский М.М., Гукасян Р.Е., Гуреев П.П., Добровольский А.А., и др. Курс советского гражданского процессуального права : Судопроизводство по гражданским делам. В 2-х т. Т. 2. Москва : Наука, 1981. 510 с.
10. Романчук С.М. Виконавче провадження – історія та сьогодення. Історичний екскурс. URL: http://just-mykolaiv.gov.ua/vikonavche_provadzhennja_istorija_ta_sogodennja_istorichnij_ekskurs.
11. Деревянко Б.В. Періодизація правового регулювання виконання рішень господарських та інших судів. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2(50). С. 192–198.
12. Француз І.Г. Теоретико-правові аспекти примусового виконання судових рішень в Україні : дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2018. С. 221. URL: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/frantsuz-i-h_2018-disertatsija.pdf.
13. Про затвердження Цивільного процесуального кодексу Української РСР : Закон Української радянської соціалістичної республіки від 18.07.1963. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1963. № 30. Ст. 464. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1500-06/ed19630718>.
14. Сайко Л.Ю. Історія виникнення і розвитку інституту виконавчого провадження. Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали науково-теоретичної конференції, м. Суми, 25.05.2013 р. / Ред. кол.: А.М. Куліш, М.М. Бурбика, М.І. Логвиненко та ін. Суми : СумДУ, 2013. С. 104–106. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/34037/1/Sayko_executory%20process.pdf.
15. Про виконавче провадження : Закон України від 24.03.1998 р. № 202/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 36-37. Ст. 243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202/98-%D0%B2%D1%80/ed19980324>.

16. Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій : Наказ Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 р. № 74/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0865-99/ed19991215>.
17. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ст. 492 (редакція від 18.03.2004 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
18. Стратегія розвитку судової влади України на 2015–2020 роки: Рішення Ради суддів України від 11.12.2014 р. № 71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr071414-14>.
19. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
20. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 30. Ст. 542.
21. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 р. №1403-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 29. Ст. 535.
22. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>.
23. Про затвердження Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження : Наказ Міністерства юстиції України від 05.08.2016 р. № 2432/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16>.
24. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ст. 492 (редакція від 04.11.2018 р.).